

ПОЛІТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОЛЯКІВ В УКРАЇНІ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ 2015-2016 рр. НА ЖИТОМИРЩИНІ)

Serhii Rudnytskyi. Political Representation of Poles in Ukraine at the Local Level (Based on the Research Results of 2015–2016 Years in Zhytomyr Region)

The issue of representing interests of national minorities in the political sphere is relevant for Ukraine as a multi-ethnic state. The Polish minority stands out among others considering the nature of the Ukrainian-Polish relations in the past and under the current conditions. Therefore, the analysis of the representation of the Polish community in local government of Ukraine, particularly in Zhytomyr region where the largest community of Poles lives, has an essential scientific and practical significance.

The research of the political representation of Poles in Zhytomyr region began in September 2015 when prof. Slawomir Lodzinski (Institute of Sociology, University of Warsaw) and associate professor Serhii Rudnytskyi (Zhytomyr Ivan Franko State University) launched the international research seminar "Representation of National Minorities at the Local Level – Poles in Ukraine and Ukrainians in Poland".

In the 2015–2016 academic year, the participants of the seminar from Ukraine aimed at investigating activities of the Polish minority in selected areas of Zhytomyr region (taking into account the specifics of the socio-psychological faculty) and identifying its psychological determinants. Several locations in Zhytomyr region, where the Polish minority lives and/or which are characterized by activities in social and political life of the given settlement, were chosen for a study. The research was related to Poles/persons of Polish origin in local government of the given locality.

With regard to the political part of the research of the Ukrainian participants of the seminar, the study of 2015 turned out to have little effect. In the course of the research, the activity of the leaders of the Polish community, as well as the political activity of persons from the Polish national minority, were recorded in all localities under consideration at the level of local government.

In the 2016–2017 academic year participants of the seminar changed. Bearing in mind experience of the previous year, the study became of a purely political nature. All works (with the exception of the research related to institutes representing the interests of the Polish minority at the regional level) were focused on revealing deputies of the Polish origin in local government bodies of Zhytomyr region, their links with the local Polish community and its institutions (primarily, with public organizations) and with all-Ukrainian political forces. Attention was drawn to the ties between ethnicity, the election campaign, and canvassing.

Two works did not bring any new information on the political representation of the Poles in Zhytomyr region. The first one, which was devoted to associations representing the interests of the Polish national minority in Zhytomyr region, was more like a desk review. The second one, concerning the program documents of the candidates for deputy of the district councils of the Zhytomyr region who have Polish origin, was merely a methodology for studying documents by methods of mathematical statistics and did not include the results of empirical research.

Two other works, dedicated to the participants of the local government in Zhytomyr region, provided new information on the political representation of the Polish minority at the local level. S. Chuprina in her work on deputies of the Polish origin of Berdychiv City Council found that some of the deputies of Berdychiv City Council are of Polish origin. The activity of one of the deputies is connected with the Polish social and cultural activities, namely with the Polish-language radio in Berdychiv, popular and scientific activity, the rebirth of the Polish cemetery in the city, and the initiative to create a museum of the Polish culture in Berdychiv.

Yu. Vonsovykh while studying the connection between the ethnic origin of deputies of Polish origin of Zhytomyr City Council with their electoral programs, found out that some of the deputies have Polish origin, which is understood and referred in various ways ("Polish origin", "Polish nationality", "Polish roots"). There are also deputies who declare themselves Poles who have participated in projects of the Polish community which were aimed at its development.

Key words: political representation, Zhytomyr regional local government, the Polish national minority in Ukraine, deputies of the Polish origin, social and political activities of the Polish national minority in Ukraine.

Проблема представленості інтересів національних меншин у політичній сфері є актуальною для України як для багатонаціональної держави. Особливе місце серед національних меншин займає польська, з огляду на характер українсько-польських відносин у минулому і за нинішніх умов. Важливу роль для національних меншин серед інститутів політичної системи відіграють органи місцевого самоврядування, оскільки саме на локальному рівні часто виникають і вирішуються численні проблеми національних меншин, пов'язані із забезпеченням освітніх, культурних, релігійних та інших потреб.

Проблематика представленості польської меншини у політичній сфері загалом спеціально аналізувалася лише автором даної статті, і то на національному рівні; розглядалася здебільшого під кутом політико-правових передумов репрезентації інтересів у політичній сфері і суб'єктів репрезентації, а сам аналіз ґрунтувався на друкованих джерелах [1; 2; 3; 4; 5].

Проблема дотично висвітлювалася також науковцями, які займалися проблемою суспільно-політичної активності національних меншин загалом (наприклад, Г. Луцишин присвятила дисертацію політичній активності національних меншин України [6]). Її розглядали вчені, що писали про суб'єктів репрезентації національних громад [7; 8; 9], аналізували ситуацію польської меншини в Україні в різних контекстах (А. Бонусяк [10], І. Кабзінська [11], О. Калакура [12], О. Красовська [13], Г. Стронський [14]) або писали про етнонаціональну політику України [15].

Зрозуміло, що, з огляду на обсяг статті, довелося обмежитися монографічними опрацюваннями, тому поза увагою залишилися численні наукові статті чи публіцистичні опрацювання, дотичні до проблематики полонії України, які тією чи іншою мірою згадують про політичні аспекти діяльності поляків в Україні. Тим не менше, політичній репрезентації польської меншини на локальному рівні не було присвячено окремої праці навіть на рівні наукової розвідки (для порівняння відзначимо, що існують роботи, присвячені угорській меншині як суб'єкту політики) [16]).

Виходячи із зазначеного, метою даної статті є аналіз представленості польської громади в органах місцевого самоврядування України на Житомирщині, в якій, згідно даних останнього (2001 року) перепису населення та за результатами досліджень 2015-2016 рр., проживає найчисленніша польська громада – 49 тис. осіб [17].

Якщо вибір території дослідження зрозумілий сам по собі, то його часові межі вимагають коментарів. Справа в тому, що у вересні 2015 року автор даної статті у Варшаві почав вести розмови з відомим дослідником меншинної проблематики Польщі професором Славомиром Лодзінським з Інституту соціології Варшавського університету про спільні дослідження політичної репрезентації польської меншини в Україні та української – у Польщі. Завдяки професору С. Лодзінському, який запропонував формалізувати ідею у міжнародний науковий семінар «Репрезентація національних меншин на локальному рівні – поляків в Україні і українців у Польщі», і доценту Ользі Савиченко з соціально-психологічного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка було створено міжнародну дослідницьку групу. До її складу, крім згадуваних уже С. Лодзінського і С. Рудницького (керівників семінару з польської і української сторін), О. Савиченко (керівника курсових і дипломних робіт з політичної психології) увійшли ще й студенти і аспіранти Інституту соціології Варшавського університету і соціально-психологічного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка.

В рамках діяльності групи у Житомирі 30.11.2015 року відбувся вебінар з участю професора С. Лодзінського, декілька зустрічей зі студентами соціально-психологічного факультету. Під керівництвом О. Савиченко і С. Рудницького були виконані й захищені

три дипломні [18; 19; 20] і п'ять курсових робіт [21; 22; 23; 24; 25] студентів соціально-психологічного факультету ЖДУ імені Івана Франка, надруковано одну статтю у збірнику тез II Всеукраїнської інтернет-конференції [26], на соціально-психологічному факультеті 23.05.2016 р. проведено презентацію виїзду студентів і викладачів соціально-психологічного факультету до Варшавського університету, було створено групу «Політична репрезентація національних меншин на ФБ, в якій вміщувалася поточна інформація про семінар, тексти лекцій, програми діяльності, наукові статті та інша інформація [27].

Зі свого боку, у Варшаві 22 і 23 квітня С. Рудницький в рамках семінару «Мова і місце. Мова національних меншин у публічному просторі у Польщі і в Європі» (№3502-FAKL 740) провів консультації для польських учасників проекту. В період з 5 до 11 травня група викладачів і студентів з Житомира – українських учасників семінару (8 осіб) була на так званому студійному перебуванні в Інституті соціології Варшавського університету, в рамках якого відбулися ряд лекцій і зустрічей з науковцями, урядовцями і громадськими діячами Польщі, що займаються проблемами етнонаціональної політики. Учасники семінару з Інституту соціології Варшавського університету – студенти і аспіранти – подали до публікації 17 статей у збірник тез II Всеукраїнської інтернет-конференції [28].

Українські учасники семінару ставили своїм завданням дослідити активність польської меншини у вибраних місцевостях Житомирщини і (з огляду на специфіку факультету і склад студентів) виявити її психологічні детермінанти. У процесі зустрічей і консультації зі студентами – авторами курсових і дипломних робіт – було вибрано місцевості, де будуть проводитися дослідження, і групи населення, серед яких вони будуть проводитися. У зв'язку з тим, що дослідження стосувалися психологічних підстав діяльності, обиралися місцевості, де дослідники зможуть встановити контакт із респондентами особисто або через родичів і знайомих, де їм будуть довіряти, тобто населені пункти, з яких походять вони або їхні батьки.

Для дослідження було обрано: м. Житомир (центр області, де знаходиться більшість обласних і міських польських громадських організацій, місце проживання майже 15 тисяч осіб польського походження); м. Бердичів, яке характеризується активністю в польському громадському житті області; м. Андрушівку і м. Коростень, де існують польські громадські організації і проживає польське населення; смт Довбиш Баранівського р-ну (бувний Мархлевськ, у 30 рр. ХХ ст. – центр польського національного району, де польське населення становило більшість); с. Довжик Житомирського р-ну і так звана Мальованка, частина м. Житомира, вибір яких пов'язаний з доступом до респондентів, а вибір Мальованки для дослідження додатково підкріплений ще й тим, що ця частина обласного центру вважається місцем проживання великої кількості польського населення.

Передбачалося дослідження участі представників польської меншини в діяльності органів місцевого самоврядування різного рівня – від сільської (с. Довжик Житомирського р-ну), селищної (смт Довбиш), районної у місті (Богунська районна рада у м. Житомирі) до міської (Житомир, Бердичів, Андрушівка, Коростень) рад.

Зверталася увага на відмінність політичної активності осіб з числа польської національної меншини і осіб, що представляють цю меншину (є лідерами чи представниками польських громадських організацій), тому що у першому випадку ми досліджуємо реалізацію політичних прав осіб з числа національних меншин, а у другому – ще й представленість даної меншини – у даному випадку польської, у політичній системі на рівні органів місцевого самоврядування. Бралася до уваги також можливість

політичної активності лідерів громадських організацій (не обов'язково польських чи етнічних), які мають польське походження.

Дослідження 2015 року виявилися малоефективними. Було встановлено, що в усіх досліджуваних населених пунктах на рівні всіх органів місцевого самоврядування зафіксовано як активність лідерів польської громади, так і політичну активність осіб з числа польської національної меншини. Всі роботи (за єдиним винятком, про який варто сказати окремо) здебільшого обмежилися твердженнями, що до досліджуваної ради (міської, селищної чи сільської) балотувалися кандидати, що мають польське походження, і що до даного органу місцевого самоврядування пройшли депутати польського походження. Цю (політологічну) частину роботи дослідники здійснили за психологічним зразком, обмеживши свою зацікавленість чотирма респондентами. Виняток становить робота Т. Левченко, студентки 4 курсу соціально-психологічного факультету, яка встановила, що на виборах 2015 року до Коростенської міської ради кандидувало 319 осіб, 90 з яких мали польське походження (28%), до Коростенської районної ради кандидувало 260 осіб, 57 з яких мали польське походження (22%). До Коростенської міської ради потрапило 83 депутати польського походження, а до Коростенської районної ради – 23 особи. Цінність наведених даних важко визначити з огляду на відсутність методики їх обрахунку [20, с. 29]. Варто додати, що опис польської громади і її інституційного розвитку теж вніс лише деякі нові акценти у порівнянні з тим, що було відомо з наявних джерел (друкованих та інтернет-ресурсів), і то у незначній частині робіт, оскільки мав фрагментарний характер, замінювався інколи описом активності однієї польської організації або римо-католицької парафії, або його просто не було.

У 2016–2017 навчальному році склад учасників семінару змінився. З огляду на досвід роботи, у 2015–2016 рр. дослідження його учасників набули суто політологічного характеру. Результати досліджень учасники семінару представили на міжнародній науковій конференції «Демографічні зміни і проблеми національних меншин у Центрально-Східній Європі і на Балканах» [29; 30; 31; 32]. Всі роботи (за винятком виступу А. Тустановської, присвяченого інститутам, що репрезентують інтереси польської меншини на рівні області [30]) були спрямовані на виявлення в органах місцевого самоврядування Житомирщини депутатів польського походження, їх зв'язків з місцевою польською громадою і її інститутами (насамперед, з громадськими організаціями), із загальноукраїнськими політичними силами, які, з огляду на нову систему голосування, запроваджену Законом України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року, більшою мірою, ніж попередньо, формують склад місцевих рад. Зверталася увага на зв'язки етнічності з передвиборчою програмою і передвиборчою агітацією.

Дві з названих робіт (А. Тустановської [30] і В. Сукова [31]) не принесли нової інформації на тему політичної репрезентації поляків Житомирщини. Перша, присвячена об'єднанням, що репрезентують інтереси польської національної меншини на Житомирщині, мала реферативний характер. На відміну від досліджень складу місцевих рад, з огляду на репрезентацію місцевої польської громади, щодо яких на локальному рівні не проводилося жодних досліджень, є опрацювання, спеціально присвячені польським громадським організаціям Житомирщини [33; 34; 35; 36; 37; 38]. Саме на них спиралася А. Тустановська у своєму виступі, який, зі зрозумілих причин, був обмежений у часі і, відповідно, не міг претендувати на представлення нового матеріалу, і цього на даному етапі досліджень й не передбачав. Так само нової інформації на тему, що нас цікавить, не приніс текст виступу В. Сукова, який стосувався програмних документів кандидатів у депутати районних рад Житомирської області польського походження, оскільки представляв на даному етапі методику дослідження документів методами

математичної статистики (факторний аналіз) і його організацію і не передбачав представлення емпіричного матеріалу з програмних документів кандидатів у депутати місцевих рад Чуднівського, Любарського, Романівського, Пулинського районів, які відрізняються за показниками відсотків польського населення, що в них проживає – вищими у випадку Романівського і Пулинського (бувшого Червоноармійського) районів і нижчими у випадку Чуднівського і Любарського районів.

Дві інші роботи, присвячені складу місцевих рад Житомирщини, з огляду на представленість у них польської національної меншини, внесли нову інформацію на тему політичної репрезентації польської меншини на локальному рівні. С. Чупріна у своїй роботі, присвяченій депутатам польського походження Бердичівської міської ради, встановила, що за результатами місцевих виборів 2015 року в списках депутатів міської ради міста Бердичів опинилося 36 осіб, причому Партія Солідарність отримала 28% мандатів, ВО «Батьківщина» – 17%, Об'єднання «Самопоміч» – 14%, Радикальна партія Олега Ляшка - 13%, по 8% отримали Партія УКРОП і Опозиційний блок, по 6% – ВО «Свобода» і Патріотична партія України. С. Чупріна припустила, що польське походження мають такі депутати Бердичівської міської ради, як Бессаліцьких Ярослав Леонідович, Ястремська-Нагорна Анна Олексіївна, Левицький Роман Всеволодович (Блок Петра Порошенка «Солідарність»), Радецький Олег Альфредович, Сокальський Юрій Євгенович (ВО «Батьківщина»), Домбровська Тетяна Володимирівна (Об'єднання «Самопоміч»), Романський Ігор Васильович, Велімовський Олександр Леонідович (Радикальна партія Олега Ляшка), Лужанський Станіслав Іванович (Патріотична партія України). У процесі аналізу матеріалів виборчої кампанії встановлено, що єдиним депутатом, який говорить про своє польське походження, є Сокальський Юрій Євгенович, причому його депутатська активність пов'язана з польською суспільною і культурною діяльністю, зокрема у польськомовному радіо міста Бердичева, науково-популярною діяльністю, відродженням польського цвинтаря у місті, ініціативою створення музею польської культури у Бердичеві [32].

У свою чергу, Ю. Вонсович, досліджуючи зв'язок етнічності депутатів польського походження Житомирської міської ради з їх передвиборчими програмами, встановила, що на місцевих виборах 2015 року до Житомирської міської ради було представлено 671 кандидатів від таких політичних сил, як «Опозиційний блок», об'єднання «Самопоміч», «Аграрна партія України», «Нова держава», ВО «Батьківщина», «Республіканська платформа», «УКРОП», Партія простих людей Сергія Капліна, «Сила людей», Патріотична партія України, Блок Петра Порошенка «Солідарність», «Наш край», Партія ветеранів Афганістану, Партія зелених України, ВО «Свобода», Радикальна партія Олега Ляшка, Партія захисників Вітчизни та політична партія «Громадський рух “Народний контроль”». Кількість територіальних виборчих округів Житомирської міської ради складала 42, відповідно до Житомирської міської ради було обрано 42 депутати, які представляють шість політичних сил: Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина», Об'єднання «Самопоміч», Опозиційний блок, ВО «Свобода» та Радикальна партія Олега Ляшка.

Найбільший відсоток серед усіх партій набрав Блок Петра Порошенка «Солідарність», від якого у Житомирську міську раду пройшло 11 депутатів. На одного депутата поступилося ВО «Батьківщина», від якого було обрано 10 депутатів. Від Об'єднання «Самопоміч» до міської ради потрапило 7 депутатів, від «Опозиційного блоку» – 5 депутатів, так само як і від Всеукраїнського об'єднання «Свобода». Від Радикальної партії Олега Ляшка до Житомирської міської ради потрапили чотири депутати.

Дослідниця для аналізу зв'язків етнічного походження і передвиборчих програм вибрала 11 депутатів Житомирської міської ради, які, на її думку, могли мати польське походження. В її списку опинилися Микола Янушевич, Юрій Юзвинський, Олександр Черняхович, Олег Черняхович, Олег Хмілевський, Анатолій Сахневич, Владислав Савіцький, Ольга Блажкевич, Михайло Боровський, Лариса Жигадло та Геннадій Забродський.

Дослідниці не вдалося встановити контакту або знайти інформацію про Анатолія Сахневича, які б свідчили про його етнічне походження. Що ж до решти осіб, то вони (за винятком Михайла Боровського і Олександра Черняховича) мають польське походження. Для його окреслення вони вживають різних визначень, які не корелюють між собою («польське походження», «польська національність», «польське коріння»), а сама дослідниця не мала науково встановлених критеріїв його визначення. Тим не менше, на основі окреслення депутатами своїх зв'язків із польським походженням можна говорити і про його наявність, і про різні ступені усвідомлення цієї наявності. Можна також виділити осіб, зокрема Владислава Савіцького, які брали участь у польських програмах, спрямованих на розвиток польської громади в Україні.

Спроба аналізу зв'язку передвиборчих програм кандидатів у депутати і етнічного походження виявилась не зовсім вдалою, оскільки депутати кандидували від політичних сил з окресленою політичною програмою, до якої кандидати у депутати не мали можливості внести зміни – проблеми міжнаціональних відносин чи національних меншин, їх мови та культури були у програмних документах представлені незалежно від етнічного походження депутатів. Іншим питанням, не проаналізованим дослідником з огляду на часові рамки дослідження, було співвідношення етнічного походження, програмних документів і виступів кандидатів у депутати. Про те, що у виступах, як менш залежних від програм, депутати могли виявляти своє походження чи приділяти увагу етнічній проблематиці (у даному випадку – польській) більшою мірою, ніж депутати українського походження, свідчать висловлювання депутатів Житомирської міської ради, з якими дослідниця спілкувалася особисто. Вони, зокрема, говорили про потребу дотримання прав усіх національних меншин, зокрема польської національної меншини, оскільки на Житомирщині проживає найчисельніша в Україні польська громада; звертали увагу на вирішення проблем міжетнічних зв'язків, задоволення мовних, культурних, релігійних потреб польської меншини в місті, її мовного і культурного самовизначення, що є відповідальністю держави і самого суспільства [29].

Таким чином, в галузі дослідження політичної репрезентації польської національної меншини на локальному рівні в Україні останнім часом відбулися позитивні зміни, пов'язані з дослідженнями представленості польської громади в органах місцевого самоврядування на Житомирщині протягом 2015-2016 рр. Вони були пов'язані з діяльністю міжнародного наукового семінару, до складу якого входили викладачі, студенти і аспіранти Інституту соціології Варшавського університету і соціально-психологічного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка.

У 2015-2016 навчальному році дослідження стосувалися здебільшого проблем політичної психології і не внесли (за незначними винятками) значущої конкретної інформації на тему ступеня політичної репрезентації польської національної меншини на рівні органів місцевого самоврядування обраних населених пунктів Житомирщини.

Натомість у 2016-2017 навчальному році активність дослідників була спрямована у політологічне русло, і не дивлячись на зменшення кількісного складу учасників групи, результати її роботи виявилися більш вагомими. Зокрема, було проаналізовано склад Житомирської і Бердичівської міських рад з огляду на польське походження депутатів,

встановлено наявність депутатів польського походження, чия депутатська активність пов'язана з польською суспільною і культурною діяльністю, з реалізацією програм, спрямованих на розвиток місцевої польської громади. Було також виявлено, що депутати вказаних міських рад різною мірою усвідомлюють і по різному вербалізують свою етнічність. Не вдалося, з огляду на часові рамки дослідження і обмеження методологічного характеру, встановити зв'язки між етнічністю, передвиборчими програмами і виступами кандидатів у депутати, що передбачали деякі дослідження. Зрозуміло, що дослідження, проведені у 2015-2016 рр. на Житомирщині, потребують свого поглиблення як у плані методологічних основ, залучення більшої кількості учасників, так і поширення географії досліджуваних територій і рівнів досліджуваних органів місцевого самоврядування.

1. *Рудницький С.* Забезпечення суспільно-політичних інтересів польської національної меншини в сучасній Україні: політико-правові передумови / С. В. Рудницький // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / [редкол.: А. П. Гетьман та ін.]. – Харків : Право, 2012. – Вип. 2 (12). – С. 174-184.

2. *Рудницький С.* Интересы польского национального меньшинства Украины в политической сфере / С. В. Рудницький // Science and Education a New Dimension: Humanities and Social Sciences. – Budapest, 2014. – Vol. 2 (3). Issue: 18. – P. 78-80.

3. *Рудницький С.* Суб'єкти репрезентації суспільних інтересів польської національної меншини сучасної України у політичній сфері / С. В. Рудницький // Політологічні читання імені професора Богдана Яроша : зб. наук. праць / [за заг. ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша]. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – Вип. 3. – С. 136-143.

4. *Rudnicki S.* Sytuacja Polonii ukraińskiej w sferze politycznej Ukrainy : рукопис статті поданої до збірки матеріалів конференції «Українське суспільство у стані революції: сучасний стан і перспективи (Інститут соціології Варшавського університету, 8-9.05.2014 р., Варшава).

5. *Рудницький С.* Суспільно-політичні інтереси поляків незалежної України : монографія / С. В. Рудницький. – Житомир : ФО-П Євенок О. О., 2014. – 622 с.

6. *Луцишин Г.* Національні меншини у політичному житті України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Луцишин Г. І. – Львів, 2002. – 190 с.

7. *Лойко Л.* Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність / Лойко Л. І. – К. : Фоліант, 2005. – 634 с.

8. *Лойко Л.* Політичні партії національних меншин України в контексті виборів / Л. Лойко // Політичні партії і вибори в Україні : матеріали міжнародного круглого столу за участю українських і польських науковців (Київ, 26 червня 2015 р.) / [наук. ред. І. О. Кресіна ; упорядник В. П. Горбатенко]. – К. : Вид-во «Логос», 2016. – С. 143-152.

9. *Рудницький С.* Політичні партії України як репрезентанти інтересів національних громад / С. Рудницький // Політичні партії і вибори в Україні : матеріали міжнародного круглого столу за участю українських і польських науковців (Київ, 26 червня 2015 р.) / [наук. ред. І. О. Кресіна ; упорядник В. П. Горбатенко]. – К. : Вид-во «Логос», 2016. – С. 153-166.

10. *Bonusiak A.* Polacy w niepodległej Ukrainie. Analiza strukturalno-funkcjonalna / A. Bonusiak. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – 291 s.

11. *Kabzińska I.* Między pragnieniem ideału a rzeczywistością. Polacy na Litwie, Białorusi i Ukrainie w okresie transformacji systemowej przełomu XX i XXI stulecia / I. Kabzińska. – Warszawa, 2009. – 228 s.

12. *Калакура О.* Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О. Я. Калакура. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.

13. *Krasowska H.* Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie / H. Krasowska. – Warszawa, 2012. – 435 s.

14. *Stróński H.* W poszukiwaniu historycznej prawdy i tożsamości. Z działalności Stowarzyszenia Uczonych Polskich Ukrainy w latach 1998–2010 / H. W. Stróński // Polska inteligencja na Wschodzie.

Terażniejszość i perspektywy / [red. M. Głowacka-Grajper, R. Wyszynski]. – Warszawa, 2011. – S. 141-159.

15. *Baluk W.* Koncepcje polityki narodowościowej Ukrainy. Tradycje i współczesność / W. Baluk. – Wrocław, 2002. – 278 s.

16. Шипка Н. Угорська національна меншина в Україні як суб'єкт політики : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Шипка Н. П. – Львів, 2007. – 224 с.

17. Державний комітет статистики України. Всеукраїнський перепис населення 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul1/select_5/?bottom=cens_db&box=5.1W&k_t=18&p=75&rz=1_1&rz_b=2_1%20&n_page=4

18. *Манілов Ю.* Ціннісно-мотиваційна сфера громадсько-політичних лідерів Житомирщини з числа осіб польської національної меншини як детермінанта їх політичної активності на локальному рівні (вибори 2015 року до Житомирської міської ради) : Дипломна робота з психології студента 4 курсу галузі знань 0301 Соціально-політичні науки напрямку підготовки 6.030103 Практична психологія / Ю. Манілов. – Житомир : [машинопис на кафедрі соціальної та практичної психології ЖДУ імені Івана Франка], 2016. – 60 с.

19. *Дубова С.* Ціннісно-мотиваційна сфера лідерів польських громадських організацій Житомирщини як чинник їхньої політичної участі у політичному житті на муніципальному рівні : Дипломна робота з психології студентки 4 курсу галузі знань 0301 Соціально-політичні науки напрямку підготовки 6.030103 Практична психологія / С. Дубова. – Житомир : [машинопис на кафедрі соціальної та практичної психології ЖДУ імені Івана Франка], 2016. – 56 с.

20. *Левченко Т.* Ціннісно-мотиваційна сфера громадсько-політичних лідерів з числа осіб польської національної меншини м. Коростеня як детермінанта їх політичної активності на локальному рівні (на прикладі виборів 2015 року) : Дипломна робота з психології студентки 4 курсу галузі знань 0301 Соціально-політичні науки напрямку підготовки 6.030103 Практична психологія / Т. Левченко. – Житомир : [машинопис на кафедрі соціальної та практичної психології ЖДУ імені Івана Франка], 2016. – 65 с.

21. *Ільніцька Т.* Мотивація політичної активності осіб з числа польської національної меншини Житомирщини на локальному рівні (вибори 2015 року, смт. Довбиш) : Курсова робота з психології студентки 3 курсу галузі знань 0301 Соціально-політичні науки напрямку підготовки 6.030103 Практична психологія / Т. Ільніцька. – Житомир : [машинопис на кафедрі соціальної та практичної психології ЖДУ імені Івана Франка], 2016. – 37 с.

22. *Ковальчук І.* Ціннісні детермінанти політичної активності осіб з числа польської національної меншини – мешканців частини м. Житомира (Мальованки) на прикладі місцевих виборів 2015 року : Курсова робота з психології студентки 3 курсу галузі знань 0301 Соціально-політичні науки напрямку підготовки 6.030103 Практична психологія / І. Ковальчук. – Житомир : [машинопис на кафедрі соціальної та практичної психології ЖДУ імені Івана Франка], 2016. – 47 с.

23. *Лущик А.* Ціннісні детермінанти політичної активності осіб з числа польської національної меншини на локальному рівні (на прикладі виборів 2015 р. до бердичівської міської ради) : Курсова робота з психології студентки 3 курсу галузі знань 0301 Соціально-політичні науки напрямку підготовки 6.030103 Практична психологія / А. Лущик. – Житомир : [машинопис на кафедрі соціальної та практичної психології ЖДУ імені Івана Франка], 2016. – 33 с.

24. *Хомич О.* Ціннісно-мотиваційна сфера лідерів польських громадських організацій Житомирської області як чинник їхньої політичної участі у політичному житті на муніципальному рівні (вибори у андрушівську міську раду) : Курсова робота з психології студентки 3 курсу галузі знань 0301 Соціально-політичні науки напрямку підготовки 6.030103 Практична психологія / О. Хомич. – Житомир : [машинопис на кафедрі соціальної та практичної психології ЖДУ імені Івана Франка], 2016. – 49 с.

25. *Осіпчук І.* Ціннісні детермінанти політичної активності осіб з числа польської національної меншини с. Довжик житомирського р-ну на локальному рівні (на прикладі виборів 2015 року) : Курсова робота з психології студентки 3 курсу галузі знань 0301 Соціально-політичні науки напрямку підготовки 6.030103 Практична психологія / І. Осіпчук. – Житомир :

[машинопис на кафедрі соціальної та практичної психології ЖДУ імені Івана Франка], 2016. – 37 с.

26. *Манілов Ю.* Місцеві вибори в Польщі: еволюція виборчої системи / Ю. Манілов // Особистісне зростання: теорія і практика. Збірник тез за результатами II Всеукраїнської інтернет-конференції / За ред. Л.П. Журавльової, Н.Ф. Портницької, Ю.Ю. Дем'янчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2016. – С. 45-48.

27. *Reprezentacja polityczna mniejszości narodowych* [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.facebook.com/groups/1586821324941338/>

28. Особистісне зростання: теорія і практика. Збірник тез за результатами II Всеукраїнської інтернет-конференції / За ред. Л. П. Журавльової, Н. Ф. Портницької, Ю. Ю. Дем'янчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2016. – С. 85-148.

29. *Вонсович Ю.* Вибори 2015 року до Житомирської міської ради і поляки Житомира: особовий склад / Ю. Вонсович // Текст виступу на міжнародній науковій конференції «Демографічні зміни і проблеми національних меншин у Центрально-Східній Європі і на Балканах». – Житомир, 4.11.2016 р.

30. *Тустановська А.* Асоціації, що репрезентують інтереси польської національної меншини на Житомирщині / А. Тустановська // Текст виступу на міжнародній науковій конференції «Демографічні зміни і проблеми національних меншин у Центрально-Східній Європі і на Балканах». – Житомир, 4.11.2016 р.

31. *Суков В.* Статистичне дослідження програмних документів кандидатів у депутати районних рад житомирської області польського походження: організація дослідження і його методика / В. Суков // Текст виступу на міжнародній науковій конференції «Демографічні зміни і проблеми національних меншин у Центрально-Східній Європі і на Балканах». – Житомир, 4.11.2016 р.

32. *Чупріна С.* Депутати польського походження Бердичівської міської ради / Чупріна С. // Текст виступу на міжнародній науковій конференції «Демографічні зміни і проблеми національних меншин у Центрально-Східній Європі і на Балканах». – Житомир, 4.11.2016 р.

33. *Rudnicki S.* Polskie Towarzystwo Naukowe w Żytomierzu / S. Rudnicki // Heureka. Problemy społecznoego ruchu naukowego. – Warszawa, 2004/2005. – S. 187-207.

34. *Рудницький С.* Динаміка реєстрації польських національно-культурних товариств Житомирщини у 1989-2004 рр. / С. В. Рудницький // «Україніка полоніка». – Том. 2. – Київ-Житомир, 2005. – С. 216-222.

35. Інформаційно-аналітичне видання «Полонія Житомирщини» / за ред. Рудницького С. В. – Житомир, 2007 – 220 с.

36. *Rudnicki S.* Polskie organizacje społeczne Żytomierszczyzny. Zarys problematyki badawczej. Historia powstawania organizacji / S. Rudnicki // Diaspora. T. II. Polska tożsamość na emigracji. Pod redakcją Jacka Leońskiego i Leszka Wątróbskiego. – Szczecin, 2007. – S. 241-250.

37. *Рудницький С.* Джерельна база дослідження польських національно-культурних товариств як умова аналізу функціонування інститутів громадянського суспільства / С. Рудницький, С. Сухачов // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. – Львів : ЦПД, 2008. – С. 95-101.

38. *Rudnicki S.* Działalność naukowa i popularyzatorska polskich organizacji społecznych na Żytomierszczyźnie (Ukraina) w latach 1989-2007 / S. Rudnicki // II Kongres Polskich Towarzystw Naukowych na Obczyźnie. 4-7 września. – Kraków, 2010 – S. 241-259.